

С. А. Крушинський
старший викладач кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права

УДК 343.14

ПОДАННЯ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВАХ ЗА СТАТУТОМ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА 1864 РОКУ

Аналізуються положення Статуту кримінального судочинства, присвячені поданню доказів учасниками кримінального процесу. Наголошується на тому, що чинне кримінально-процесуальне законодавство України успадкувало багато прогресивних ідей, впроваджених Статутом кримінального судочинства, зокрема і наділення учасників процесу правом на подання доказів.

Ключові слова: докази, подання доказів, Статут кримінального судочинства.

Сучасне кримінально-процесуальне законодавство України формувалося протягом багатьох століть, його основи зароджувалися ще за часів Київської Русі. Проте сучасного вигляду воно почало набувати після судової реформи, проведеної у Російській імперії 1864 року. Судова реформа була однією з найбільш послідовних із буржуазних реформ, проведених у 60-х роках ХІХ ст. Статут кримінального судочинства запровадив велику кількість новел, невідомих дореформенному законодавству, метою яких була демократизація кримінального судочинства та розширення процесуальних прав його учасників.

Не дивно, що судова реформа 1864 року стала предметом уваги багатьох істориків та юристів дореволюційного і радянського періоду, зокрема Б. В. Віленського, І. В. Гессена, В. П. Даневського, І. П. Закревського, А. Ф. Кістяківського, А. Ф. Коні, І. Я. Фойницького, М. А. Чельцова-Бебутова та інших. Що стосується дослідження окремих теоретичних та практичних аспектів подання доказів учасниками кримінального судочинства, то пізніше ними займалися А. Д. Арсенєв, О. В. Астапенко, Д. І. Бедняков, Н. А. Громов, В. І. Діденко, Е. А. Доля, М. І. Капінус, Л. Р. Карнеєва, Л. Д. Кокорєв, Т. Х. Кондратьєва, Н. П. Кузнєцов, А. Р. Ларін, П. А. Лупинська, М. М. Михеєнко, В. Т. Нор, В. А. Пономаренков, В. О. Попелюшко, С. М. Стахівський, В. І. Федоров, С. А. Шейфер та інші науковці. Разом з тим, у працях цих вчених практично не приділялася увага історичним аспектам подання доказів учасниками процесу та іншими особами. У зв'язку з цим питання, пов'язані з історією розвитку інституту подання доказів у вітчизняному кримінальному судочинстві, у тому числі після реформи кримінального судочинства 1864 року, залишаються малодослідженими.

За часів незалежності України все більше науковців з метою відшукування шляхів вдосконалення чинного законодавства звертаються до прогресивних ідей минулого, зокрема й до запроваджених ідей Статутом кримінального судочинства. І це не дивно, оскільки в умовах необхідності реформування вітчизняного кримінально-процесуального закону звернення до історичного досвіду становлення судочинства на демократичних засадах залишається актуальним. Свого належного нормативного врегулювання чекає і процедура подання доказів. Тому метою цієї статті є ретроспективний аналіз положень Статуту кримінального судочинства

1864 року, присвячених поданню учасниками кримінального судочинства доказів у кримінальних справах, їх впливу на формування сучасного кримінально-процесуального законодавства, а також поглядів науковців на вказану проблематику.

Становлення інституту подання доказів розпочалося ще з давньоруських часів, коли панував обвинувальний (змагальний) тип процесу і сторони кримінального конфлікту для відстоювання власних інтересів самі повинні були подати докази до суду. Навіть після входження українських земель до складу Російської імперії, в якій панівне місце на той час зайняв розшуковий тип процесу, суттєвих змін не відбулося, оскільки українські суди і надалі керувалися переважно усталеними звичаями і актами попереднього історичного періоду.

Проте кардинальна зміна кримінального судочинства відбулася після судової реформи імператора Олександра II 1864 року. Б. В. Віленський із цього приводу слушно вказує, що з прийняттям судових статутів на зміну інквізиційному розшуковому процесу приходив процес змагальний, ґрунтується на вільній оцінці судом доказів, розглянутих в ході гласного судового розгляду. За зразком держав, де давно уже утвердилися буржуазні основи судочинства, в Росії була встановлена так звана змішана форма судочинства, при якій кримінальне провадження здійснювалося у дві стадії. Перша — попередній розгляд, негласний, письмовий, такий, що не знав рівноправності сторін. Друга стадія — судовий розгляд, він засновується на гласності, усності, змагальності при вільній оцінці доказів за внутрішнім переконанням суддів. Лише у малозначних справах, що підлягали розгляду в мирових судах, поділ кримінального судочинства на стадії відсутній [3, с. 118].

Вказана епоха ознаменована значним розвитком інституту досудового (попереднього) розслідування, яке проводилося судовими слідчими за сприяння поліції і при нагляді прокурорів та їх товаришів (ст. 249 Статуту). Статут кримінального судочинства передбачав можливість проведення і детально регламентував процедуру низки слідчих дій: огляду і освідування (ст.ст. 315–356), обшуку і виїмки в будинках (ст.ст. 357–370), допиту обвинуваченого (ст.ст. 398–414), допиту свідка і очної ставки (ст.ст. 441–453). Крім того, детально регламентувалася процедура збирання і збереження речових доказів (ст.ст. 371–376).

Однак спеціальної норми, яка регулювала б процедуру та суб'єктів подання доказів, Статут кримінального судочинства не містив. Разом з тим, у деяких випадках норми Статуту торкалися окремих аспектів подання доказів учасниками процесу при регламентації інших питань кримінального судочинства, зокрема обов'язку доказування у кримінальних справах, статусу суб'єктів кримінального процесу, усності і змагальності судочинства тощо.

Статут кримінального судочинства (ст. 2) вводив у Російській імперії поділ обвинувачення на приватне і публічне, в основу якого була покладена тяжкість і юридична природа злочинів. Приватний порядок обвинувачення реалізовувався у випадках посягання на “права відомої приватної особи без особливого посягання на безпеку суспільства”, публічний — коли об'єктом злочинного діяння є “суспільний інтерес” [3, с. 253].

У справах, які дозволялося закрити за примиренням (справах приватного обвинувачення), суддя обмежувався дослідженням лише тих доказів, котрі були подані або вказані сторонами (ст. 104 Статуту). Така норма встановлювалася розробниками, виходячи із того, що найважливіші правила провадження справ такого роду, які відрізняють їх від загального кримінального судочинства, повинні полягати зокрема у такому:

1) скаржник повинен визначити протизаконне діяння, вказати винного чи підозрюваного у його вчиненні і подати докази, що підтверджують його скаргу;

2) обвинувачений повинен сам подбати про подання доказів на своє виправдовування;

3) суд вирішує справу тільки на основі доказів, поданих самими сторонами, не вживаючи за своєю ініціативою заходів для збирання не вказаних ними доказів [4, с. 67].

Саме тому суд за своєю ініціативою не міг ні торкатися обставин справи, не вказаних сторонами, ні збирати докази, на які вони не посилалися [5, с. 213]. Зважаючи на це, особливого значення для відстоювання своєї позиції у справах приватного обвинувачення набуло подання доказів сторонами. І хоча подання доказів було обов'язком лише для обвинувача, інша сторона (обвинувачений) фактично також була зобов'язана реалізовувати своє право на подання виправдовувальних доказів, оскільки у протилежному випадку поставала загроза програшу справи. Слушно із цього приводу висловився А. Ф. Кістяківський: “Загальне юридичне правило, що позивач і обвинувач, а не відповідач і обвинувачений, повинні доказувати обвинувачення, тому що подання доказів повинно складати обов'язок того, хто стверджує, а не того, хто заперечує. Однак докази, подані обвинувачем чи позивачем, покладають на обвинуваченого тягар доказування протилежного” [2, с. 86–87].

Розглядаючи правове регулювання провадження у справах публічного обвинувачення, слід розрізняти провадження їх в місцевих судах і в загальних судових установах. Як вказує І. Я. Фойницький, по справах у місцевих установах сторони, тобто обвинувач, обвинувачений і цивільний позивач, мають широке і безконтрольне за змістом право подавати свої докази і вимагати виклику заявлених ними свідків [5, с. 215].

У справах, провадження в яких здійснювалось у загальних судових установах, під час попереднього слідства головна роль щодо збирання доказів лягала на судового слідчого, який був зобов'язаний з повною неупередженістю з'ясувати як обставини, що викривають обвинуваченого, так і обставини, що його виправдовують (ст. 265 Статуту), і своєчасно вживати заходів, необхідних для збирання доказів (ст. 266 Статуту). Але при цьому право участі у доказуванні надавалося й учасникам судочинства. Вони могли висувати своїх свідків, ставити їм питання, подавати інші докази тощо.

Із цього приводу В. П. Даневський висловив думку, що, зважаючи на публічні інтереси, які переслідує кримінальний процес, і недостатність засобів у сторін (особливо при приватному обвинуваченні) для збирання і подання доказів, попереднє слідство не повинно допускати суворо пасивного відношення слідчого до діяльності сторін, спрямованої на збирання доказів. Тому суддя-слідчий може (і зобов'язаний) вказувати сторонам на недостатні докази і дати сторонам можливість використати дозволені законом засоби для збирання і подання доказів (наприклад, видати свідоцтво на отримання сторонами довідок, викликати до суду свідків тощо) [1, с. 28].

Якщо учасники процесу бажали, щоб в судовому засіданні були допитані особи, не включені до списку тих, які викликаються до суду, вони повинні були заявити про це суду в семиденний строк і вказати обставини, з приводу яких вони мають бути допитані (ст. ст. 557, 560 Статуту). Якщо ж у семиденний строк таке клопотання не подавалося, то відповідний учасник процесу втрачав у подальшому право на доповнення списку свідків.

Інші докази (речові, письмові) могли бути подані сторонами без будь-яких обмежень строками аж до закінчення судового слідства, а нововиявлені докази — і пізніше цього моменту, при цьому судове слідство відновлювалося [5, с. 223–224]. Так, за загальним правилом, після дослідження усіх зібраних доказів в судовому засіданні окружних судів не допускалося наведення нових доказів. Згідно зі ст.ст. 733, 734 Статуту кримінального судочинства після розгляду і засвідчення в

судовому засіданні усіх зібраних по справі доказів жодна сторона не мала права наводити нові докази, однак якщо визнає необхідним подати до справи нововиявлений доказ, то попередньо заявляє про це суду. У зв'язку з появою нового доказу, поданого будь-якою стороною, суд зобов'язаний дати протилежній стороні можливість підготуватися до змагання. У цьому випадку суд вирішує питання про відкладення закінчення судового слідства [3, с. 190–191].

Подання сторонами процесу доказів суду тягнуло певні обов'язки для останнього. Передусім, згідно зі ст. 103 Статуту подані однією стороною докази мировий суддя зобов'язаний був пред'явити іншій стороні. Крім того, як правильно відзначає І. Я. Фойницький, суд, будучи наділеним свободою оцінки доказів за внутрішнім переконанням і совістю, тим не менш, був зобов'язаний:

1) надати кожній стороні можливість подати свої докази; обмеження сторін стосовно цього складало одне з найбільш суттєвих порушень їх процесуальних прав;

2) постановляти свій вирок не інакше, як на підставі доказів, поданих до суду і досліджених в судовому порядку;

3) застосовувати стосовно поданих доказів встановлені законом заходи забезпечення їх достовірності, зокрема щодо свідків — засвідчення особи, приведення до присяги; стосовно речових доказів — їх збереження, опечатування та інші способи забезпечення їх достовірності [5, с. 203–204].

Судовий розгляд кримінальних справ базувався на засадах усності, безпосередності і змагальності. Усі докази повинні були подаватися суду лише в усній формі. Усність судочинства вимагала спілкування суду з підсудним, свідками, експертами та іншими учасниками процесу. Однак не вважалося порушенням усності подання суду в письмовій формі таких доказів, які за своєю природою передбачають тільки письмову форму: письмових речових доказів, документів, що виходять від юридичних осіб, які за своєю природою не можуть бути викликані до суду для давання особистих показань, тощо [3, с. 324–325].

Змагальність судового розгляду проявлялася, зокрема, у тому, що прокурор або приватний обвинувач, з однієї сторони, а підсудний чи його захисник — з іншої, користувалися в судовому засіданні однаковими правами. Як одній, так й іншій стороні надавалося право:

1) подавати на підтвердження своїх тверджень докази;

2) відводити на встановлених законом підставах свідків і експертів (“сведущих людей”), ставити їм з дозволу голови судового засідання питання, заперечувати проти свідоцьких показань і просити, щоб свідки були передопитані у присутності чи відсутності один одного;

3) робити зауваження і давати пояснення щодо кожній дії, яка відбувається на суді;

4) спростовувати доводи і міркування протилежної сторони (ст. 630 Статуту кримінального судочинства) [3, с. 181].

У процесі розробки проекту Статуту кримінального судочинства при обговоренні питання про те, чи потрібно визначати в законі, якими правами користуються сторони в судовому засіданні, пропонувалося лише вказати, що прокурор чи приватний обвинувач, з однієї сторони, а підсудний чи його захисник, з іншої, користуються однаковими правами, не перераховуючи їх. Мотивувалося це тим, що ці права або самі собою зрозумілі або передбачені іншими статтями Статуту. Наприклад, саме собою зрозуміле правило, що кожна сторона на підтвердження своїх показань має право подавати докази, посилятися на них, тому що бездоказовий захист або обвинувачення не мали б жодного значення, а також, що сторона має право спростовувати доводи і міркування протилежної сторони, оскільки інакше не було б і змагання [4, с. 229]. Але така позиція не була сприйнята

законодавцем.

Таким чином, право на подання доказів відіграло важливу роль у регламентації процесуального статусу представників сторони обвинувачення (прокурора, приватного обвинувача) і сторони захисту (підсудного, його захисника) в стадії судового розгляду кримінальної справи.

Статут кримінального судочинства також врегулював статус потерпілого, цивільного позивача, у структурі якого чільне місце відводилося праву на подання доказів. Так, ст. 304 Статуту передбачала, що протягом усього часу провадження слідства особа, яка подала скаргу, має право:

- 1) виставляти своїх свідків;
- 2) бути присутньою під час проведення усіх слідчих дій і пропонувати з дозволу слідчого питання обвинуваченому і свідкам;
- 3) подавати в підкріплення свого позову докази;
- 4) вимагати для себе видачі копій усіх протоколів і постанов.

При цьому окремо наголошувалося на тому, що обвинувачення будь-кого у злочинному діянні, під час вчинення якого обвинувач не був очевидцем, не є достатнім приводом до початку слідства, якщо обвинувачем не подані докази достовірності обвинувачення (ст. 299 Статуту) [3, с. 150].

Проте слід наголосити, що подання доказів для потерпілого виступало правом, а не обов'язком. А тому слушною була вказівка І. Я. Фойницького на те, що скаргник, якщо не бажав, міг і не доказувати правомірності своєї скарги, його обов'язок, на думку вченого, полягав лише в тому, щоб утримуватися від неправдивих доносів і показань, за які він підлягає передбаченій законом відповідальності [5, с. 19].

Як зазначалося, сторони наділялися правом відводити на законних підставах свідків. Не останню роль при цьому у прийнятті судом рішення про відвід свідка відігравали докази, подані сторонами, оскільки окремого дослідження підстав для такого відводу суд не здійснював. Так, ст. 710 Статуту кримінального судочинства передбачала: "Про причини відводу свідків суд не провадить досліджень, але обґрунтованість чи необґрунтованість відводу визначає за наявними у справі відомостями, за поданими сторонами доказами і за поясненнями (відзивами) осіб, які відводяться" [3, с. 189].

Процедура подання доказів учасниками процесу, прийняття їх слідчим або судом, процесуальне їх оформлення переважно не знайшла своєї регламентації в Статуті кримінального судочинства. Але п. 3 ст. 142 Статуту передбачав: все, що відноситься до провадження справи, мировий суддя записує коротко в протокол, в якому зазначаються: подані сторонами докази; приведення до присяги свідків і суть їхніх показань; огляди, освідування, обшуки та оцінки [3, с. 133–134]. З наведеного можна зробити висновок, що подання сторонами доказів мировому судді діставало своє процесуальне оформлення шляхом складання протоколу.

Вироки мирових суддів могли бути оскаржені до мирових з'їздів. У таких випадках розгляд справи розпочинався зачитуванням вироку мирового судді і поданої на цей вирок скарги; далі сторони усно подавали свої пояснення, а за їх відсутності — зачитувався відзив на вирок і пояснення протилежної сторони, якщо воно було подане. При цьому сторони могли подати свої докази і приводити свідків як тих, що були при первинному розгляді справи, так і тих, котрі з певних поважних причин не мали можливості з'явитися до мирового судді. Однак при неподанні доказів і свідків до часу слухання справи розгляд її не відкладався (ст. ст. 158, 159 Статуту) [4, с. 80].

Подання доказів впливало і на вирішення питання про відновлення провадження щодо засудженої особи. Так, ст. 938 Статуту кримінального судочинства передбачала, що при відновленні справи на підставі доказів, поданих на користь

засудженого, подальша дія вироку негайно зупиняється і доля засудженого полегшується у всьому, що не перешкоджає застосуванню заходів для явки його до суду [З, с. 209]. Як бачимо зі змісту цієї норми, подання виправдувальних доказів виступало приводом до відновлення провадження у справі щодо засудженого і зупинення виконання вироку, який набув законної сили.

Чинне кримінально-процесуальне законодавство України успадкувало багато прогресивних ідей, впроваджених Статутом кримінального судочинства, зокрема і наділення учасників процесу правом подавати докази для відстоювання власної позиції у справі. Право на подання доказів стало невід'ємним елементом процесуального статусу підозрюваного, обвинуваченого, їх захисника, потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача, їх представників, а також обвинувача. На сьогодні це право є одним із найбільш дієвих засобів впливу учасників судочинства на процес доказування у кримінальній справі.

Завершуючи, відзначимо, що подальші дослідження історії становлення кримінального процесу на теренах України, його окремих інститутів, у тому числі й інституту подання доказів у кримінальних справах, є досить перспективними, оскільки у вітчизняній науці кримінального процесу ці питання є малодослідженими.

Список використаних джерел

1. Даневский, В. П. Наше предварительное следствие: его недостатки и реформа [Текст] / В. П. Даневский. — К. : Изд-во Семенко Сергея, 2003. — 142 с.
2. Кистяковский, А. Ф. Общая часть уголовного судопроизводства [Текст] / А. Ф. Кистяковский. — К. : Изд-во Семенко Сергея, 2005. — 118 с.
3. Российское законодательство X–XX веков [Текст] [в 9 т.] ; [под общ. ред. О. И. Чистякова]. — М. : Юридическая литература, 1991. — Т. 8. Судебная реформа / [отв. ред. тома Б. В. Виленский]. — 496 с.
4. Судебные уставы 20 ноября 1864 года, с изложением рассуждений, на коих они основаны. Часть вторая [Текст]. — СПб. : Изд. Государственной Канцелярии, 1866. — 504 с.
5. Фойницкий, И. Я. Курс уголовного судопроизводства [Текст] [в 2-х т.]. — [изд. третье, пересм. и дополн.] / И. Я. Фойницкий. — СПб. : Сенатская типография, 1910. — Т. 1. — 573 с.

*Рекомендовано до друку кафедрою кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права
(протокол № 1 від 2 вересня 2011 року)*

Надійшла до редакції 15.09.2011

Крушинский С. А. Представление доказательств в уголовных делах по Уставу уголовного судопроизводства 1864 года

Анализируются положения Устава уголовного судопроизводства, посвященные представлению доказательств участниками уголовного процесса. Отмечается, что действующее уголовно-процессуальное законодательство Украины унаследовало много прогрессивных идей, введенных в действие Уставом уголовного судопроизводства, в частности и наделение участников процесса правом на представление доказательств.

Ключевые слова: доказательства, представление доказательств, Устав уголовного судопроизводства.

Krushynskiy, S. A. The Representation of Proofs in Criminal Cases under the Statute of Criminal Procedure of 1864

The provisions of Criminal procedure charter devoted to the representation of proofs by the participants of criminal proceeding are analyzed in the article. The author accentuates that the current criminal procedure legislation of Ukraine has inherited a lot of progressive ideas implemented by Criminal procedure charter, in particular the authorization of the participants of criminal proceeding by the right to present proofs.

Key words: proofs, representation of proofs, Criminal procedure charter.